

Noget om læselighed

AF BROR ZACHRISSON

Den tyske skriftkunstner Paul Renner siger et sted, at bogtrykket har tre hovedformål: at mangfoldiggøre en meddelelse, at give den tilpas levetid, og at bringe dens indhold på en form, der kan modtages af læseren. Det er dette sidste vi i det følgende skal se lidt nærmere på. Nogen kalder det grafisk design, andre kalder det blot typografi. Men netop på tærskelen til elektronalderen vil det ikke bare være af betydning for bogtrykket, men også for andre fagområder og medier.

Typografisk form er ikke alene udtryk for en enkelt persons synspunkter. Den er samtidig resultatet af *vedtagne konventioner, af håndværksmæssig kunnen, teknik, æstetik og funktion*. Disse faktorer spiller altid ind.

De typografiske konventioner eller »signaler« er arv, på den ene side helt fra den gamle manuskript-tradition, på den anden fra god, opfindsom typografi. Som bekendt kan de være særdeles vedholdende og således i høj grad vaneskabende. Men typografisk praksis må til stadighed være under kritisk kontrol, og det er især klogt at anlægge en funktionel målestok.

Det håndværksmæssige er vigtigt som traditionens vogter, selv om det sjældent er herfra fornyelsen kommer. Allerede før bogtrykkets opfindelse kan vi spore håndværkets indflydelse på formgivningen. Og stærke håndværkertraditioner er for det meste til stor nytte; herom kan der ikke herske tvivl. Men deres negative sider er også indlysende.

Æstetikken indflydelse har altid været afgørende. Ja, man har regnet den for nøglen til forståelse og definition af den typografiske formgivning. Og det er indlysende, at det æstetiske element må indtage en fremskudt plads i vor bedømmelse af typografi. Men på visse tidspunkter har den overskygget funktionens endnu vigtigere problem. Det var f. eks. tilfældet, da traditionalister og modernister brød ud i en fanatisk debat efter fremkomsten af Bauhaus-typografien i 20-erne. Bølgerne herfra spredtes vidt omkring, men diskussionen berørte kun de æstetiske problemer. Spørgsmålet om *kommunikation* kom derimod ikke på tale.

Typografiske konventioner

Det håndværksmæssige

Æstetikken

Vigtigst af alt er imidlertid funktionen. God typografi må søge at gøre budskabet så let læseligt og modtageligt for læseren som muligt. Hvad man skal bedømme – og bedømme ud fra et funktionssynspunkt – er følgelig forholdet mellem det trykte og den læsende. Typografien må således regnes for et *psykologisk* problem. Dens teknik, økonomi og konventioner er underordnede i sammenligning med læseligheden – lige meget hvor vigtige de iøvrigt kan være. Typografiens funktionelle betydning kan lettest demonstreres med den velkendte kommunikationsmodel. Indgangseffekten findes i form af budskabet, kanalen er det trykte ord eller projicerede billede (skrift), og udgangseffekten det indtryk, der øves på læser eller tilskuer.

Funktionen

De nyeste elektroniske sats- og læsemetoder stiller imidlertid to nye spørgsmål til den typografiske formgivning, idet læseren, foruden af de trykte symbolers klarhed og form, også påvirkes af den atmosfære de udstråler. Det gør et elektronrør ikke. Hertil kommer, at teknikken idag ikke tillader de variationer og det næsten ubegrænsede udvalg de traditionelle satsmetoder hidtil har budt os.

På den ene side må vi altså mestre maskinerne og tvinge dem til økonomisk og perfekt at producere de bogstaver vi véd passer det menneskelige øje. På den anden side må vi i vore overvejelser inddrage den eksplosionsagtige stigning i informationstryksager og litteratur, der formelig oversvømmer os, og som kræver automatisk og hurtig klassifikation og dokumentation. Det er nødt til at ske via computer og elektronik, og derfor vil store dele af vore dages budskaber blive registreret og husket ikke ved hjælp af den menneskelige hjerne, men af maskiner.

*Tillem্পning
til
elektronikken*

Vi kan roligt gå ud fra, at vi på et eneste år trykker flere bøger end der tilsammen fremstilledes i hele sidste århundrede. Så vi skal passe på ikke at skubbe teknikken tilside som noget underordnet.

Gennem de sidste hundrede år har der været foretaget videnskabelige studier over bogstavers og symbolers læselighed, og man har opdelt disse i to grupper efter de metoder, der har været anvendt. Den ene bygger på objektive målinger af læsning af løbende tekst samt opfattelsen af tegn og symboler. Den anden er en subjektiv metode, hvorefter læseren skal vurdere letlæselighed, atmosfære og behag efter samme mønster som i andre undersøgelser af holdning til ting.

*Det objektive
og det
subjektive*

Et af problemerne på det subjektive område er således spørgsmålet om den rette atmosfære, eller snarere overensstemmelsen mellem det typografiske arrangement og budskabets indhold eller mål. Først i dette århundrede møder man en positiv holdning til dette problem. Og tidligere tiders typografiske variationer må snarere anses for almindelig skik og brug – »signaler«, som Beatrice Warde kalder dem.

De videnskabelige resultater på dette område skal her kort skitseres. Der er nemlig en vis sandsynlighed for en virkelig relation mellem læselighed på den ene side og overensstemmelsen i opsætning og indhold på den anden. Fra egne forsøg er jeg kommet til følgende to konklusioner som de vigtigste: *For det første* er spørgsmålet om *fortrolighed* med det visuelle materiale meget væsentligt. Der har vist sig en overraskende mangel på kendskab til de trykte bogstavformer, og en lige så forbløffende mangel på iagttagelse af, hvad man har set, når et trykt forlæg har været fremvist. Det »tilfældigt lærte« i den forhåndenværende situation er her meget ringe. Men genkendelsen varierer naturligvis efter forskellige grupper af læsere. Og det betyder igen, at man må være meget omhyggelig i sit valg af forsøgspersoner. *For det andet* viser det sig, at man lettere kan opnå overensstemmelse mellem form og indhold, når man arbejder med *helhedsvirkninger* mere end med detaljer. Valg af lay-out og arrangement er f. eks. langt mere dominerende end den skrift man benytter.

Indhold og form

Mellem de herskende, mange forskellige opfattelser af typografisk stil er der to, som i dag påkalder sig interesse. Den ene er den konventionelle, regelbundne skole. Den følger et yderst stilfærdigt mønster. Universitetspressernes traditionelle aksialtypografi er et eksempel herpå. Beatrice Warde og afdøde Stanley Morison har været stærke forkæmpere for disse principper. Til samme kategori må man regne den antiseptiske Bauhaus-typografi, selv om den benytter andre virkemidler og en anden, mere udpræget dogmatisk og systematisk teori. Mens tilhængerne af den første skole ikke misbilliger typografiske variationer som sådan, anser den anden gruppes profeter normalt forandringer, der søger overensstemmelse med indholdet eller øger behaget, for unødvendige.

Den konventionelle typografi

I modsætning hertil står, hvad vi kunne kalde den ekspresionistiske skole, hvor man er overbevist om, at typografi må konkurrere på lige fod med de øvrige udtryksformer i den

Den ekspresionistiske skole

stadig voksende, visuelle verden. Og yderligere påpeger man kraftigt en overensstemmelse mellem indhold og form som et vigtigt, funktionelt værktøj til formidling af budskabet. Dets mest typiske udtryk kommer til orde i »Graphisme Latin«, hvis farverige, levende stil er reaktionen på, hvad man kalder den blege, sterile og klassiske systematik.

Vi behøver naturligvis ikke at sværge troskab til et af de ovenfor skitserede principper og vende ryggen til det andet. Vi må tage problemerne op påny, ikke mindst på grund af de indledningsvis påpegede, enorme stigninger i tryksagernes antal samt de nye teknikers og mediers krav. Det er blevet yderst aktuelt med dette som baggrund at afgøre, om typografien skal være i overensstemmelse med indholdet eller søge mod en neutral, standardiseret form.

Det er klart, at vi til en vis grad behøver standardiseret typografi og skrift for at kunne holde trit med informationen. Og moderne produktion kræver også fornuftig brug af moduler. Men efter min opfattelse ville det være at kaste barnet ud med badevandet, hvis vi ikke går ind for princippet om at tillempe form og indhold. Hvorfor skulle typografien ene af alle brugskunstens grene gøre sig selv fattig på udtryk?

Det var baggrunden. Og så lidt om de videnskabelige undersøgelser vi i de kommende år står overfor. Der er nemlig ikke tvivl om, at adskillige problemer må tages op i den nærmeste fremtid.

Studiet af eksisterende former vil indtage en forholdsvis underordnet rolle. Derimod må man finde frem til en fællesnævner for menneskelig og elektronisk læsning. Når bogstavformerne i sig selv synes mindre betydningsfulde end det typografiske helhedsbillede, og når mange forskellige skrifter opfattes lige let, må man kunne se med fortrøstning på sådanne undersøgelser.

Dernæst må vi til grundigt at undersøge læserne, idet forskelle i alder, køn, uddannelse, nationalitet, handicaps osv. hidtil har bragt store forskelle i forsøgsresultaterne.

På lignende måde må indholdet udforskes, ikke blot i forbindelse med selve læseprocessen, men også i forholdet til dets egenfunktion. Man behøver blot at nævne: leksikale værker, skolebøger, skønlitteratur, vers, aviser og tidsskrifter samt fjernsyn, film og plakater. Hver gruppe har sin specielle funk-

*Tilpasning
eller
standardisering*

*Fællesnævner
for
menneske og
elektronik*

*Læsernes
forudsætninger*

*Indholdets
betydning*

tion. Og det leder igen til behovet for at finde frem til udtryksmulighederne inden for de enkelte medier.

Desuden kunne man ønske sig sammenlignende forsøg med de ovenfor nævnte, tosidede alfabetter (menneske-maskine), anstillet med analfabetter.

Og endelig kan man tænke sig en forstærket brug af haplo-skop (et slags stetoskop, til måling af skrifters styrkeforhold), både til læselighedsundersøgelser og til forsøg med overensstemmelse mellem form og indhold. Det var f. eks. det eneste af mine egne eksperimenter med anvendelse af instrumenter, som gav virkelige resultater. Det peger i retning af at formgivningen gør sin indflydelse stærkt gældende.

Oversat fra engelsk af Erik Ellegaard Frederiksen